

Inleiding

‘Elke denker denkt slechts één enkele gedachte.’² Deze uitspraak van Martin Heidegger zou men ook op Karl Jaspers kunnen toepassen. Draaide het gehele denken van Heidegger om de *Seinsvergessenheit* van de westerse metafysica die hij telkens in nieuwe vorm trachtte te formuleren, van Jaspers’ filosofie kan gezegd worden dat zij draait om de ‘zelfvergetelheid’ van de filosofie.³ Hij stelt zelf:

De filosofie is uit het zicht geraakt. Waarom? Omdat zij tegenwoordig, zichzelf vergetend, niet meer aan haar opgave tegemoet komt. Ze verlicht niet meer van waaruit de mens leeft, ze verzuimt het denken dat krachtens deze verlichting het leven draagt. Ze grijpt in het denken niet meer naar haar eigen oorsprong. Dat gebeurt, wanneer zij afglijdt in de loutere objectiviteit van vermeend voorwerpe­lijk weten, in het eindeloze discussiëren zonder vervullend gehalte. Haar denken verliest de kracht van het daarmee voltrokken innerlijke handelen. De filosoferende denkt niet meer vanuit volledige gegrepenheid. Zijn denken is niet langer verbindend. Daardoor wordt het existentieel mat, zelfs als het logisch scherp en literair kundig is. Het houdt op filosofie te zijn.⁴

In dit citaat over het tekort van de filosofie komt ook een tweede grondgedachte van Karl Jaspers aan het licht. Jaspers’ filosofie draait weliswaar om de in zijn ogen uit het zicht geraakte vraag naar het wezen van de filosofie, maar om dat wezen te kunnen hervinden stelt Jaspers een belangrijke en absolute eis aan de filosofie die eveneens heel zijn denken doordeesemt; zij

2 Martin Heidegger, *Heraklit* (Frankfurt a.M. 1994) 224. Eigen vertaling.

3 Werner Schüssler, *Jaspers* (Lemniscaat; Rotterdam 2003) 7. Oorspronkelijke titel: *Jaspers zur Einführung* (Junius Verlag GmbH; 1995). Vertaling door Frank Bestebreurtje.

4 Karl Jaspers, *Der philosophische Glaube angesichts der Offenbarung* (R. Piper & Co. Verlag; München 1962) 101/102. Eigen vertaling.

moet verinnerlijken. Het denken moet concreet en existentieel gestalte krijgen, zij moet persoon worden. Daarom is de filosofie volgens Jaspers, in tegenstelling tot de wetenschappen, van subjectieve aard en wordt zijn denken ook wel gekenmerkt als ‘een filosofie van het zelf-zijn’.⁵ Jaspers zelf stelt: ‘Existentieel is de oproep: volg niet mij, maar volg jezelf!’⁶

Wat betekent dat voor Jaspers als denker? In zijn *Psychologie der Weltanschauungen* onderscheidt hij drie typen denkers: de ‘leraren van principes’ (zoals epicuristen of stoïcijnen) die op basis van grondbeginselen regels proberen op te stellen voor de juiste levens- en handelwijze, de ‘leraren van de totaliteit’ (zoals Aristoteles, Thomas van Aquino, Hegel) die een rationeel ontworpen systeem bouwen waarin alles een plaats heeft, en de ‘profeten van indirecte mededeling’ (zoals Socrates, Kant, Kierkegaard en Nietzsche) die weigeren zelf profet te zijn maar slechts willen aansporen, de aandacht scherpen, onrust zaaien.⁷ Het eerste type denker eist volgzzaamheid en gehoorzaamheid. Het tweede type denker richt zich niet tot de enkeling, maar bouwt een alomvattend systeem voor iedereen. De ‘profeten van de indirecte mededeling’ daarentegen, dringen als enkeling innerlijk door tot de andere enkeling. Zij ‘appelleren aan het leven dat in de ander is, dat zij (...) tot wasdom willen laten komen, maar dat zij niet zelf willen geven als een imperatieve leer. Zij weren af wanneer je hen in aanbidding wilt volgen, ze houden van de vrijheid van de ander’.⁸ Het moge duidelijk zijn dat het dit laatste type denker is, waar Jaspers’ sympathie het meest naar uitgaat en wiens geest ook het meest nadrukkelijk in zijn eigen werk gestalte krijgt.

De twee voornaamste en zeer op elkaar betrokken polen waaromheen Jaspers’ denken gestalte krijgt, zijn dus: de vraag naar het wezen van de filosofie (‘wat is filosofie?’), die samen gaat met een eerste inhoudelijk antwoord dat Jaspers zelf ons reeds aanreikt; filosofie is betekenisloos indien zij in abstractie besloten blijft en moet daarom concreet in het leven van de individuele denkende persoon gestalte krijgen.

5 Dr. G. A. Van der Wal, *Karl Jaspers* (S. C. Van Wieringen & Zoon; Alphen aan de Rijn 1970) 7.

6 Karl Jaspers, *Philosophie II, Existenzerhellung* (3de druk, Springer-Verlag; Berlin, Göttingen & Heidelberg 1956 [1932]) 436. Eigen vertaling.

7 Karl Jaspers, *Psychologie der Weltanschauungen* (3de druk, Verlag von Julius Springer; Berlin 1925) 376-379. Over de indeling van Kant zou je je wellicht kunnen verwonderen. Verderop in deze verhandeling blijkt waarom hij volgens Jaspers hoort bij de ‘profeten van de indirecte mededeling’.

8 Ibidem, 377. Eigen vertaling.

Dat laatste leidt ons meteen naar een volgend punt. Als denken zich existentieel tot het concrete leven moet verhouden, dan is de biografie van de denker niet zonder belang.⁹ Dit is bij uitstek het geval bij Karl Jaspers. Zijn biografie heeft zijn denken wezenlijk beïnvloed, en zijn filosofie kan daarom niet helemaal begrepen worden zonder enige kennis te hebben van zijn leven. Daarom wil ik hier een korte schets geven van belangrijke momenten uit zijn leven. De verwevenheid van zijn denken met zijn leven zal hiermee nog niet meteen duidelijk worden, maar het is voor het begrip van de uiteenzetting van zijn denken verderop in deze verhandeling van belang om enige achtergrond in de biografie van Karl Jaspers te hebben.

Jaspers werd op 23 februari 1883 geboren in een welgestelde familie in het Noord-Duitse Oldenburg. Over zijn vader, een bankier, zegt hij in zijn *Philosophische Autobiographie*: ‘Hij heeft mij in een geest van redelijkheid, betrouwbaarheid en trouw opgevoed door zijn voorbeeld en door zijn oordelen op beslissende momenten.’¹⁰ Over zijn moeder schrijft hij: ‘Zij heeft mijn kindertijd en die van mijn broers en zussen evenals ons gehele verdere leven verlicht met haar oneindige liefde, ons bemoedigd met haar onvermoeibare temperament, ons voor onze doelen bevlugeld door haar boven alle conventies uitgaande begrip, ons geborgen door haar wijsheid.’¹¹ Er heerste in huize Jaspers een ‘grote onafhankelijkheidszin’, hem werd geleerd om ‘autoriteit niet eenvoudig als gegeven te aanvaarden, maar van haar te verlangen dat zij rekenschap afdlegt van haar doen en laten’.¹² Deze achtergrond heeft hem beslissend beïnvloed, en bracht hem reeds op het gymnasium, waar hij zich tegen de (vrij dwingende) conventie in weigerde aan te sluiten bij een van de studentenverenigingen en daarom als bijzonder eigennuttig gold, dikwijls in confrontatie met de autoriteiten en geldende opvattingen. Jaspers’ gymnasiumtijd werd daardoor getekend door een grote eenzaamheid.¹³

9 Heidegger dacht daar anders over. Hij was van mening dat de biografie van een filosoof weinig bijdraagt tot begrip van zijn denken. Zo begon hij ooit een college over Aristoteles met de woorden: ‘Aristoteles werd geboren, werkte en stierf. Laten we ons derhalve op zijn denken richten.’ (In: Hannah Arendt & Martin Heidegger, *Briefe 1925 bis 1975 und andere Zeugnisse* (Frankfurt a.M. 2002) 184. Eigen vertaling).

10 Karl Jaspers, *Philosophische Autobiographie* (R. Piper & Co Verlag; München 1977) 9. Eigen vertaling.

11 Ibidem, 9. Eigen vertaling.

12 Van der Wal, *Karl Jaspers*, 12.

13 Hans Saner (red.), *Karl Jaspers, in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten* (Rowohlt; Hamburg 1970) 15-17.

Na het gymnasium studeerde Jaspers drie semesters rechten in Heidelberg en München. Door zijn teleurstelling in de rechtswetenschap ('ongelukkig in de verstrooiing, gelukkig in afzonderlijke ervaringen van het grote, vooral de kunst'¹⁴), besloot hij over te stappen naar de geneeskunde. Na de studie hiervan in Berlijn, Göttingen en nogmaals Heidelberg, promoveerde hij in 1908 tot doctor in de geneeskunde, en habileerde hij in 1913 in de psychologie. In de tussentijd was hij inmiddels getrouwd met Getrud Mayer, een gelukkig maar kinderloos huwelijk dat tot zijn dood stand zou houden, en dat de rust in zijn leven bracht om zich uiteindelijk aan de filosofie te kunnen wijden. Hij werkte in eerste instantie nog op de psychiatrische kliniek in Heidelberg, later als docent en professor in de filosofie op de universiteit aldaar. In 1937 werd hem zijn hoogleraarschap door de nationaalsocialisten ontnomen, hetgeen hij in 1945 terugkreeg. In die jaren leefden Jaspers en zijn (Joodse) vrouw in voortdurende angst voor een eventuele deportatie met alle mogelijke gevolgen van dien. Na 1945 doceerde hij nog enkele jaren in Heidelberg, waarna hij van 1948-1961 hoogleraar was in de wijsbegeerte in Basel, alwaar hij in 1969 overleed.¹⁵

Van groter belang dan deze uiterlijke gegevens van zijn biografie, zijn de bronchiëctasieën en insufficiëntie van het hart, waaraan Jaspers sinds zijn kindertijd leed. Hij moest zijn leven inrichten naar de beperkingen van zijn long- en hartfalen, die hem een tamelijk vroege dood in het vooruitzicht stelden. Deze ziekte veroorzaakte naar eigen zeggen vaak een 'stille zwaarmoedigheid', wanneer hij dacht dat 'alles spoedig ten einde zou zijn'.¹⁶ Dit, inclusief zijn ervaringen in de psychiatrische kliniek waarin hij werkzaam was, leverde hem een blijvende belangstelling op voor wat hij de 'grenssituaties' van het menselijke leven noemde. Een term die uit zal groeien tot een belangrijk begrip in zijn denken.¹⁷

Zijn eerste grote publicatie betrof zijn habilitatie, die echter nog niet direct wijsgerig van aard was. In 1913 verscheen *Allgemeine Psychopathologie*, waarin hij trachtte methodisch orde te scheppen in de diffuse en vertakte inzichten binnen de wetenschappelijke psychiatrie. Jaspers benadrukte in dit boek dat één enkele benaderingswijze volgens hem niet toereikend was om volledig zicht te krijgen op psychiatrische fenomenen. Hiermee

14 Jaspers, *Philosophische Autobiographie*, 10. Eigen vertaling.

15 Schüssler, *Jaspers*, 12.

16 Ibidem, 13.

17 Verderop in deze thesis zal ik de betekenis van deze term nader uitwerken.

sorteert hij voor op een motief dat ook in zijn latere filosofische werk van belang zou zijn:

Dat het menselijk zijn altijd meer is dan wat ervan zichtbaar wordt in geobjectiveerde, theoretisch toegankelijke vorm, dat het daarom alleen een disparate veelheid van kenwijzen toelaat die in één omvattende theorie niet samengevat kunnen worden, dat er dus geen totaal-theorie, gebaseerd op één algemeen aanwendbare methode, van het menszijn is, maar dat het evenmin opgaat in de sommatie der partiële benaderingswijzen.¹⁸

Na zijn habilitatie was Jaspers enkele jaren hoogleraar in de psychologie, voordat hij overstapte naar de wijsbegeerte; een stap 'op de weg waarvoor ik geboren was'.¹⁹

Het werk dat deze stap markeerde was *Psychologie der Weltanschauungen* (1919), hetgeen hij later betitelde als 'het vroegste werk van de later zogeheten moderne existentiële filosofie'.²⁰ Het betreft hier een 'wereldbeschouwingspsychologie'; een poging om in een herbeleven van verschillende wereldbeschouwingen, deze 'in hun psychologische realiteit en waarde voor de *betrokkenen* voelbaar te maken'.²¹ Met wereldbeschouwingen bedoelt Jaspers 'ideeën, het laatste en totale van de mens, zowel subjectief als beleving, kracht en gezindheid, als objectief als concreet vormgegeven wereld'.²² Het betreft hier niet een studie naar de (objectieve) waar- of juistheid van wat in de wereldbeschouwingen geloofd wordt, maar een poging de beleving van deze wereldbeschouwingen voor hen die erin leven psychologisch op te helderen: 'In plaats van naar de objectieve of metafysische waarheid te vragen, kunnen we naar de geestelijke werkelijkheid van hun werking vragen'.²³ Jaspers zoekt naar de existentiële kwaliteit van wat zich binnen de wereldbeschouwingen objectief aan de mens voordoet: 'Het komt erop aan om te zien wat er in de menselijke ziel van kracht is.'²⁴

18 Van der Wal, *Karl Jaspers*, 16.

19 Jaspers, *Philosophische Autobiographie*, 30. Eigen vertaling.

20 Jaspers, *Ibidem*, 33. Eigen vertaling.

21 Van der Wal, *Karl Jaspers*, 17.

22 Jaspers, *Psychologie der Weltanschauungen*, 1. Eigen vertaling.

23 *Ibidem* 4. Eigen vertaling.

24 *Ibidem*, 184. Eigen vertaling.

Duidelijk is dat Jaspers zich niet wil laten vastpinnen aan een bepaalde discipline. Vanaf het begin zocht hij in de filosofie iets geheel anders dan de verhandeling van theoretische vakkwesties binnen bepaalde specialismen. Jaspers wilde daarentegen een denken over de grondvragen van het menselijk bestaan. Hij noemde de filosofie daarom ook wel ‘een zinvol denken zonder resultaten’.²⁵

Enkele andere belangrijke titels die Jaspers later op zijn filosofische pad publiceerde: het driedelige *Philosophie (Philosophische Weltorientierung, Existenzerhellung & Metaphysik* – 1932), dat hij als zijn hoofdwerk beschouwde en dat draait rond de vraag wat filosofie is; *Die geistige Situation der Zeit* (1932), dat hem in bredere kring bekendheid opleverde; *Die Schuldfrage* (1946), waarin hij een antwoord trachtte te vinden op de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog; *Der Philosophische Glaube* (1948), een concept waarin zijn hele wijsgerige denken samengevat lijkt; *Vernunft und Widervernunft in unserer Zeit* (1950); *Die Atombombe und die Zukunft des Menschen* (1957); *Die grossen Philosophen* (1957) en *Der Philosophische Glaube angesichts der Offenbarung* (1962), waarin hij het ‘wijsgerig geloof’ verder uitdiepte. Daarnaast schreef hij o.a. studies over Nietzsche (1936), Descartes (1937), Leonardo da Vinci (1953), Schelling (1955), Nikolaus Cusanus (1964) en Kant (1975). Deze laatste titel werd postuum gepubliceerd.

Met deze studie staan mij twee dingen voor ogen. Op de eerste plaats wil ik een zo volledig mogelijk beeld schetsen van het denken van Karl Jaspers; van de grondmotieven en hoofdthema’s daarin, en van haar belangrijkste bedoelingen. Vervolgens wil ik dit denken in een bredere filosofische context en voorgeschiedenis inbedden. De nadruk ligt daarbij op de ontwikkeling die het (metafysische) denken doorgemaakt heeft sinds Immanuel Kant, via Søren Kierkegaard en Friedrich Nietzsche (de drie denkers die Jaspers het meest wezenlijk beïnvloed hebben) tot aan de existentieel-fenomenologische denksfeer in de twintigste eeuw, waar ook Jaspers’ filosofie toe gerekend kan worden. Daarmee hoop ik aan het licht te brengen hoe de filosofie van Jaspers als het ware een antwoord probeert te geven op de vraag naar de mogelijkheden van de filosofie – en in het bijzonder de metafysica – na enerzijds de ontwikkelingen die zich in het denken van deze drie filosofen voltrokken hebben, en anderzijds het menselijke drama

25 Van der Wal, *Karl Jaspers*, 19/20.

dat zich in twee wereldoorlogen in de eerste helft van de twintigste eeuw heeft afgespeeld.

Daarin zullen contouren duidelijk worden van wat 'existentiële metafysica' genoemd zou kunnen worden, en wat Jaspers als wellicht de laatste mogelijkheid van metafysisch denken in de filosofie beschouwt: een in de subjectiviteit van de existentie gewortelde gerichtheid op transcendentie die zich juist in de crisis, aan de grens van het menselijk bestaan – in de schipbreuk – openbaart.

Daartoe is het echter eerst noodzakelijk om greep te krijgen op de filosofie van Jaspers zélf. Omdat niet alleen zijn biografie een nieuw perspectief daarop levert, maar ook de voornaamste intellectuele invloed die hij onderging evenals het geesteklimaat van de tijd waarin hij leefde, zal ik beginnen met een hoofdstuk over de achtergrond en context van Jaspers' denken; zowel op het gebied van de filosofie als qua tijdgeest. De drie genoemde filosofen die voor Jaspers van beslissende betekenis zijn geweest, krijgen daarom, voor zover ze van belang zijn om Jaspers te kunnen begrijpen, speciale aandacht: Kant, Kierkegaard en Nietzsche. Ook de existentieel-fenomenologische denksfeer zoals die zich in de twintigste eeuw ontwikkeld heeft komt, als context voor Jaspers' filosofie, aan bod. Daarmee hoop ik, in samenhang met de elementaire biografische gegevens uit deze inleiding, de context geschetst te hebben waarin het denken van Jaspers zich kon ontploegen.

In het tweede hoofdstuk zal ik dieper ingaan op de vraag wat filosofie volgens Jaspers zou moeten zijn aan de hand van zijn concept 'het wijsgerig geloof', hetgeen wel gezien kan worden als een kernachtige samenvatting van Jaspers' gehele wijsgerige bezinning, en waarin de betekenis van voor hem belangrijk begrippen als existentie en transcendentie gestalte krijgt. Die basis wordt dan in de daaropvolgende twee hoofdstukken uitgewerkt langs dezelfde lijnen die hij ook in zijn grote driedelige werk over filosofie verkoos als stadia op de weg van de filosoferende mens: door de filosofische wereldoriëntatie heen, via de existentieverheldering, middels een voortdurend schipbreuk lijden naar – ten slotte – zijn metafysica. Deze indeling kan worden gezien als de structuur waaromheen Jaspers' denken gestalte krijgt.

Voor zover dat het denken van Jaspers verheldert en het helpt zijn filosofie in breder perspectief te plaatsen, zal ik af en toe parallellen trekken met andere denkers uit de existentieel-fenomenologische denksfeer. Omdat ik de lijn van het betoog niet te veel wil onderbreken, zal ik dat meestal in de voetnoten doen. Datzelfde geldt voor (geleverde en mogelijke) kritiek op de filosofie van Karl Jaspers, voor zover dat voor deze studie relevant is.

Als op deze wijze een helder beeld ontstaan is over de architectuur van het denken van Karl Jaspers, hoop ik ten slotte de vraag naar de mogelijkheden van de filosofie (en vooral de metafysica) zoals Jaspers die na Kant, Kierkegaard en Nietzsche en in de context van zijn tijd zag, te kunnen beantwoorden.